

John Vandenberg

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus
Nijhoffprijs 1970

John Vandenberg, pseudoniem van Jan Hendrik Willem Schlamilch (1906 - 1986), vertaalde grote 20-eeuwse Engelstalige auteurs als William Faulkner, Ernest Hemingway, Henry Miller, Malcolm Lowry, Aldous Huxley, Jack Kerouac en James Joyce, maar ook werk uit het 'andere' segment, zoals Dr. No van Ian Fleming, Erle Stanley Gardner en Dorothy Sayers, en daarnaast ook nog de befaamde Hitler-biografie van Alan Bullock.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1970

Dit dankwoord wil ik graag beginnen met dank uit te spreken. Dank aan het bestuur van het Prins Bernhard Fonds, dank aan de jury van de Martinus Nijhoffprijs, die mij deze eervolle onderscheiding heeft toegekend. Maar het zou nalatig van mij zijn indien ik niet tevens mijn dank uitsprak aan allen die het mogelijk hebben gemaakt dat ik zelfs maar voor deze prijs in aanmerking kon komen. En vanzelfsprekend denk ik dan in de eerste plaats aan de uitgevers die mij in staat hebben gesteld werk te vertalen van auteurs die wel hun internationale faam bezaten, en ook beslist vertaald dienden te worden, maar stellig geen commercieel succes waarborgden. In deze ben ik vooral aan de uitgeverij De Bezige Bij veel dank verschuldigd. Heel vaak worden er boze woorden aan het adres van uitgevers gebezigd. Des te meer verheugt het mij op deze plaats te mogen zeggen dat ik me steeds gelukkig heb gevoeld met die uitgevers voor wie ik mocht werken en die me zo vaak met hun belangstelling en welwillendheid hebben omringd.

Het is zeker dat de vertaler iemand is die steeds gereed moet staan anderen te danken. Iedere letterkundige vertaler zal velen veel dank verschuldigd zijn. Hij is tussenpersoon, dient persoonlijkheid en een hoge mate van creativiteit te bezitten, maar zich toch op de achtergrond te houden. Hij dient dankbaar te zijn aan lexicografen, hoe vaak verschaffen ze hem niet het juiste woord dat hem ontsnapt. Dankbaar ook aan andere vertalers, wat hij van hen heeft mogen leren, zoals ik zo veel heb geleerd van die niet te overtreffen arbeid, de Moncrieff-vertalingen in het Engels van Marcel Proust, waar men werkelijk uit elke zin de schrijver proeft en niet de vertaler. Dankbaar ook aan de corrector, die zijn ontsporingen corrigeert, dankbaar ook aan de schrijfmachinemonteur, die zijn 'ees' openhoudt.

Vertalen is door professor Nabokov eens betiteld als een dóódsimpele zaak. Men hoeft slechts de woorden te vertalen en in de juiste volgorde te zetten! Hoe licht dit te weerleggen valt, mag uit het volgende eenvoudige voorbeeld blijken. Het Engelse 'I can see a ship' kan in het Nederlands niet vertaald worden door 'Ik kan een schip zien'. Een studie van de vertalingen van de eigen werken van deze befaamde auteur, door hemzelf verricht uit het Russisch in het Duits en Engels, is overigens voldoende weerlegging van de woorden van de professor die zijn eigen stelregel niet volgde.

Er is ook gezegd: 'Een vertaling is het beeld in een wazige spiegel gezien.' Was dit over de gehele linie waar, dan zouden we vele bronnen van onze kennis geheel moeten gaan wantrouwen. Zo waren de middeleeuwse Arabische filosofen wat de Griekse filosofie, en vooral Aristoteles betreft, alleen aangewezen op vertalingen. Zijn deze Arabische filosofen dan van een wazig beeld uitgegaan en wat zijn hun theorie en de op hen steunende filosofieën dan waard? Ten slotte bestaat de 'vertaalkunst' al

vanaf 6000 v. Chr. in Egypte en in Voor-Indië. En vanaf het begin zijn er woordenlijsten samengesteld met vertaling van de woorden in de streeftaal. En hoe vaak gebruikten de Romeinen niet Griekse slaven als vertalers! Van slaaf tot vertaler is een hele weg, moge het zo zijn, dat we niet van de vertaler een economisch onderhorige maken!

Het komt me in alle opzichten wenselijk voor dat de vertaler van vandaag de dag zich op de toekomst bezint en zeer zeker de literaire vertaler. Deze laatste wordt in toenemende mate geconfronteerd met een totaal ander type auteur. Spraken we in de vorige eeuw nog van de auteurs van wereldformaat, die de mens als psychologisch fenomeen zagen en hem als dusdanig in hun werken verwerkten, de grote Russen, Balzac, Stendhal, enz., in deze eeuw zien we, na de dood van de laatsten uit die school, een Faulkner, Hemingway, Thomas Mann, Gide, enz. een geheel nieuw type auteur, de auteur die de mens ziet als fenomeen in een technische omgeving. Waren voor de vertaler van de schrijver van die eerste categorie een gedegen kennis van taal en cultuur van die auteur, benevens eigen vindingrijkheid en creativiteit benodigd, de vertaler van de schrijver van de tweede categorie zal hier in de toekomst zeker niet voldoende aan hebben. We leven in een 'uitbreidend heelal', het aantal technieken neemt dagelijks toe, elk met eigen 'computertaal'. Reeds nu zien we deze schrijver aan het werk en stellig niet alleen in sciencefiction. Ook de wetenschappelijke speurdersroman wordt een technisch dossier.

De case history van de psychiater, vroeger vaak nog door de schrijver van vlees en bloed voorzien, wordt, in roman en toneelstuk, steeds meer het wetenschappelijk skelet dat eigenlijk alleen door de insider goed begrepen kan worden. Zo zouden we kunnen doorgaan. Maar wat moet er met de vertaler? Hij wordt geplaatst voor hem totaal onbekende technieken, zozeer zelfs dat het te vertalene vaak meer weg heeft van technische beschrijvingen met hier en daar wat onliterair proza er tussen. Hoe kan hij zich daaruit redden? Ook vroeger kwam dit natuurlijk wel eens voor. Het feit dat een groot klassiek werk als *Tristram Shandy* bijna nooit vertaald is, zal wel mede veroorzaakt zijn door het feit dat de vertaler dan eerst een langdurige en grondige studie van de vestingbouw in de 18e eeuw moet maken en zich dan gelukkig mag prijzen als voor al die termen in de streeftaal een equivalente uitdrukking bestaat. Volgens mij zullen de vertalers in de toekomst tot een hoge mate van samenwerking gedwongen worden, een soort 'vertalerspool'. Waarbij nog het volgende komt. Er is onlangs geschreven dat er in het jaar 2000 niet meer gelezen zal worden. Persoonlijk kan ik me die armoede niet indenken, een tijdperk waarin alleen nog maar plaatjes gekeken wordt en waarin alle verworvenheden van onze cultuur en culturen, als in *Brave New World*, alleen nog te vinden zijn in de kluizen van een wereldbesturend lichaam. De vertaler kan dan alleen nog tolk worden, daar de technische vertalers hun problemen dan allen reeds lang zullen hebben opgelost. En dat terwijl de steeds meer internationaal wordende wereld om goede vertalers schreeuwt. Er zal dus van de

vertaler steeds meer gevraagd worden en er zal aan zijn opleiding danig geschaafd moeten worden. Gelukkig gaan alle vertalersopleidingen nog steeds van de literaire vertaling als basis uit.

De vertaler zal zich op de hoogte hebben te stellen van de moderne opleidingsmethoden, met talenpracticum, computer en hij zal van metalinguïstische methoden gebruik moeten maken. Zal aan zo iemand niet een academische graad moeten worden verleend. Hoe simpel klonk daartegenover het woord van Gertrude Stein: 'Een roos is een roos is een roos.' Helaas dreigen niet alleen de rozen van te uiteenlopende aard te worden, ook de doornen worden veelvuldiger en prikken dieper.

Het heeft altijd gegolden dat vertalen niet een exacte, objectieve wetenschap is, een stelregel waar, meen ik, een ieder vrede mee kan hebben. Uiteraard geldt dit niet voor de technische en wetenschappelijke vertaling, waarbij uiterste precisie een *sine qua non* is. Toch zit ook de technische vertaling nog vol onverwachte onjuistheden, die echter alleen door semantiek of significa tot oplossing kunnen worden gebracht. Wat, bij voorbeeld, te denken van het gebruik van het woord 'leeg' in: 'Gooi een brandende lucifer in een "leeg" benzinevat'. Gezien de gevolgen is dan het woord 'leeg' zeker niet voor communicatiedoeleinden geschikt. Toch doet zich ook hier een merkwaardig feit voor. De technische vertaling is daarom 'perfecter', omdat de technische vertaler hier het medium is tussen twee personen, schrijver en lezer, die dezelfde technologie beoefenen. Bij de literaire vertaler is het nu zo dat, zoals de laatste jaren door een bekend Nederlands criticus herhaaldelijk naar voren is gebracht, de vertaling geslaagder wordt naarmate er meerdere of mindere affiniteit bestaat tussen schrijver en vertaler. Dit is niet zo vanzelfsprekend als op het eerste gezicht schijnt. De vertaler, bezig aan het vertolken van het werk van een ander, kan meegevoerd worden in diezelfde 'stroom van bewustzijn', waarin de auteur zich tijdens het schrijven van zijn opus bevond, alle ontastbare factoren als het ware aanvoelen, de drang en dwang van de schrijver absorberen en zodoende, zeker naar de geest, een van die bijna perfecte vertalingen leveren die we in de literatuur helaas te zelden aantreffen. Dat dit proces tot het wezen van de creativiteit van de vertaler behoort, mag hieraan worden toegevoegd.

Wat nu zullen ook in de toekomst de kenmerken zijn die de letterkundige vertaler sieren. Vanzelfsprekend een grote kennis van taal en cultuur van het land van oorsprong als wel van de streeftaal. Per jaar wordt aan elke taal een uitbreiding gegeven, en niet alleen door middel van leenwoorden, die in sommige gevallen, ik denk hierbij aan de Amerikaanse taal, bijna niet bij te houden is.

Welk een studie voor de vertaler! Dan in de tweede plaats de getrouwheid en dienstbaarheid van de vertaler: geen translator's translations, maar writer's translations. Dat hij zich hier grote inspanningen voor moet getroosten, is reeds gezegd. Verder een bewustzijn van zijn taak en functie, een niet geringe: hij vormt een onmiddellijke band tussen twee volkeren en hij dient vaak op onmiskenbare wijze

wetenschap en cultuur. Vaak zal van hem veel fantasie en intuïtie gevergd worden, of door een cryptische tekst, of door een gewoonweg slecht geschreven tekst waarmee hij te maken krijgt.

Mogen we het dan zo stellen dat in de toekomst de vertaler, met en naast de schrijver, een hoeder van de taal kan en moet zijn, dat met de voortschrijdende verarming en popularisatie van de taal, in hem nog een reservoir aanwezig is, van wat de taal was en hoe die weer zou kunnen zijn. Want het is door de taal dat we ons onderscheiden, de taal als systematische symboliek. Het is de taal die boven- en ondertonen verleent, die communicatie op elk niveau mogelijk moet maken.

Hoe belangrijk de taal als dusdanig is, moge blijken uit de woorden van die grote wijze uit een ver verleden, Confucius. Sprekende over de taal zei hij dat hij, als hij een natie moest besturen en leiden, allereerst de taal te lijf zou gaan. 'Want,' zo zei Confucius, 'als de taal niet juist is, dan wordt er niet bedoeld wat er gezegd is. Als dat zo is, wordt er niet gedaan, wat gedaan had moeten worden. Als dit ongedaan blijft, gaan moraal en kunst achteruit. Als deze achteruitgaan loopt het met het recht mis. Als het met het recht misgaat, raakt het volk in verwarring. Er mag dus niets eigengereids zijn in wat er gezegd wordt. Dat is bovenal van belang.'

Aldus Confucius. De vertaler is, meen ik, zich hiervan wel bewust. Dat de belangrijkheid van de vertaler ook de gemeenschap bewust mag worden, dat men in de toekomst de vertaler met andere ogen mag gaan zien, dat men zich zijn wel en wee, zijn opleiding meer mag gaan aantrekken, vooral daar waar men het nauwst met hem in contact komt, waar men, als het ware het niet zonder hem kan stellen.

En ik denk nu eens niet in de eerste plaats aan die veelgeplaagde en met al onze zorgen overladen Overheid. Nee, ik denk hierbij aan universiteiten, kunsten en wetenschappen, journalistiek, het bedrijfsleven, en spreek hiermee in mijn dankwoord tevens de wens uit, dat alle deze zich zijner zullen ontfermen, opdat niet de tijd komt dat de vertaler, de literaire vertaler vooral, aan de kant van de weg komt te staan met in zijn mond alleen de woorden eens door T. S. Eliot uitgesproken: 'Bidt voor ons nu en op het uur van onze geboorte.'